

KARAY TÜRKÇESİNDE EDATLAR

*Ercan Alkaya**

Karay Türkçesi, Kıpçak grubuna ait bir Türk lehçesidir. "Kuzey grubu Türk lehçeleri" diye adlandırdığımız ve bugün Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçeleriyle devam eden Kuzey grubu, tarihî Kıpçak Türkçesinin bugünkü çağdaş temsilcileridir. Müslüman yazarlar tarafından "Kıpçak", Avrupalılarca genellikle "Kuman" (Yunanca Komanen, Latince Kuman, Macarca Kun, Rusça Polovitsi, Almanca Falben) adı ile anılan kavmî birlik, aslında sonradan birleşen iki ayrı Türk kavmidir. XII. yüzyılda Ruslara yenilen Kumanlar, Kıpçaklarla birleşmiştir. Kıpçak adı altında birleşen bu Türk kavimleri Avrupa'da Kuman diye anılmıştır. XII. yüzyıldan beri Kuman ve Kıpçak adları aynı halkı göstermektedir¹. Kıpçak Türkçesi, orta dönem Türkçesinin batı grubuna giren eski bir lehçedir. Kıpçaklar kendilerinden önce Doğu Karadeniz'e göç eden kavimleri de bünyelerinde toplayarak Batı Türkçesinin kuzey kanadını teşkil etmişlerdir. Tarih boyunca tam bir siyasi birlik kuramayan Kıpçak Türklerinden bugün yalnız Codex Cumanicus adlı bir eser vardır. Bunun dışında Kıpçak Türkçesi asıl gelişimini, Kuzey Türkçesinin yayılma alanının dışında, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinde meydana getirmiştir². Memlûk-Kıpçak sahasında, Kıpçakların oluşturduğu Mısır ve civar ülkelerde kurulan Memlûk hakimiyeti sırasında, Arap muhitinde hakim zümreyi oluşturan Türklerin dilini öğretmek amacıyla bazı sözlük ve gramerlerle birlikte, fıkıh, okçuluk, atçılık vb. konularda yazılmış çeşitli eserler mevcuttur³.

* Yard. Doç. Dr. Ercan Alkaya, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: ealkaya@firat.edu.tr

¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara 1994, s. XVII

² Recep Toparlı-Hanifi Vural, *Kıpçak Türkçesi*, Sivas, s. 2.

³ Karamanlıoğlu, a.g.e., s.XXII; (Bu dönemde yazılan eserler için bk. Karamanlıoğlu, s.XIX-XXV; Toparlı-Vural, a.g.e., s. 1-11)

Bugün konuşulan veya XX. yüzyıl başından itibaren yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerini sınıflandırmak üzere, genellikle kabul edilmiş üçlü etnik tasnifte (Oğuz, Karluk, Kıpçak) Kıpçak lehçeleri geniş bir grup teşkil eder. Coğrafi tasnifte Kuzey-batı Türkçesi veya bazen, yalnız Batı Türkçesi, fakat çoğunlukla da Kuzey Türkçesi şeklinde adlandırılan bu grup, tarihi ve kavmi adlandırmalarda, Kıpçak grubu olarak kabul edilmiştir⁴. Bugünkü Kıpçak Türk grubuna dahil olan Türk lehçeleri şunlardır:

I. Karadeniz-Hazar Böl.	II. İdil-Ural Böl.	III. Aral-Hazar Böl.
1. Karay	1. Tatar	1. Kazak
2. Kırım Tatar	2. Başkurt	2. Karakalpak
3. Karaçay-Balkar		3. Nogay
4. Kumuk		4. Kırgız ⁵

Günümüz Kıpçak Türkçesinin "Karadeniz-Hazar Bölgesi"ne dahil olan Karay Türkçesinin konuşucuları, bugün Litvanya'da Troki (Trakai), Vilnius (Vilno) ve Ponevezis (Ponevej) şehirlerinde; Ukrayna'da Luck (Lutska) ve Halicz (Galiç) şehirlerinde; Kırım'da Gözleve (Yevpatoriya) ve Bahçesaray civarında; Polonya'da Gdonsk, Varşova, Wrocław, Opole bölgelerinde dağınık bir cemaat halinde yaşamaktadırlar. Musevi Karay Türklerinin konuştuğu ve edebi bir dil olarak kullandıkları bu lehçe, bugün daha ziyade sözlü edebiyat ürünleriyle izlenmektedir⁶. Tarihleri bakımından Hazarlara bağlı oldukları iddia edilse de, Hazar dili için bugün elde pek malzeme olmadığından bu birleştirme şimdilik dayanaksız kalmaktadır. Fakat Karay Türkçesi, tipik bir Kıpçak lehçesidir. Yalnız cümle kuruluşunda, tıpkı Gagauz Türkçesinde olduğu gibi Slav tesirleri göze çarpmaktadır⁷. Sovyet istatistiklerinde 1979'da 3341 olarak verilen nüfusları, 1989'da 2803'e düşmüş görülmektedir. Daha önceki istatistiklerde 6000 olan nüfuslarının her geçen yıl azalması, asimilasyon (erime) ve bir miktarının yurt dışına göçü ile izah edilmektedir. Karay Türkleri, diğer Türk boylarından İbrani inancına sahip olmaları ile ayrılırlar⁸.

⁴ Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara 1998, s. XXII.

⁵ Mustafa Öner, age., s. XXIII.

⁶ İsmail Doğan-İlgi Kıvrakdal, "Karaim Türkleri", *Türkler*, C. 20, Ankara 2002, s. 785-786.

⁷ Mustafa Öner, age., s. XXIII.

⁸ Nadir Devlet, "Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri", *Türkler*, C. 20, Ankara 2002, s. 26.

Bu makalede çeşitli eserler (gramerler, sözlükler, edebi ve bilimsel çalışmalar) taranarak Karay Türkçesinde görülen edatlar ele alınmıştır. Edatın yapısı, kullanılışı ve işlevleri örneklerle verilmiştir. Ayrıca Karay Türkçesiyle verilen örneklerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı da tırnak içerisinde gösterilmiştir. Alfabetik sırayla gösterdiğimiz edatlar şunlardır:

1. Alına

Alına "önce, -den önce". Yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılır. Karay Türkçesinde alın "ön, ön taraf" anlamına gelen kelimeye yönelme hâli eki getirilerek yapılmıştır. alın>al(1)n+1+n+a. Alın kelimesi de, al "ön taraf" kelimesine +ın eki gelerek oluşmuştur.⁹

İsimlerin yalın ve bir örnekte de kişi zamirinin tamlama halinden sonra kullanılan bu edat, sıralama ve zaman bakımından öncelik işleviyle kullanılmaktadır.

Toyları **alına** kiyovbia kielin yuvuxtağı kişibia birdian toyğa kolma konaxlarını barsınlar. (KYY-2, s. 48) "Düğünden önce damat ve gelin yakınlarıyla birlikte düğüne gelmek isteyen konuklara gitsinler."

Bir nieçia kiun toy **alına** katın kişiliar, kiyovniun da kielinnin yuvuxtağuları da kudağular, toy öt'miakliarin bişirsiniar. (KYY-2, s. 49) "Düğünden bir kaç gün önce kadınlar, damadın ve gelinin yakınları ve düğürler düğün yemeklerini pişirsinler."

Aşamax **alına** koluynu yuvğun. (GKY, . 314) "Yemekten önce ellerini yıka."

Konagımız biz'nin **alına** üvgia kirdi. (TDS, s. 496) "Konuğumuz bizden önce eve girdi."

2. Arı

Arı "-den sonra, ötesinde". Çıkma hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar Türkçelerinde de edat olarak kullanılır. Oruzbayeva arı edatının o, ol//al zamiri ile eski yön gösterme eki olan -rı'dan (o+rı > arı) oluştuğunu söylemektedir¹⁰. Suzan Duran ise arı kelimesinin tarihî devirlerde görülen "inaru" kelimesinin son şekli (*inaru > naru > narı > arı gibi) olabi-

⁹ Şinasi Tekin, *İstikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yay., İstanbul 2001, s. 232.

¹⁰ B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *Kırgız Tilinin Grammatikası, Morfoloğiya*, Frunze 1964, s. 333.

leceğini belirtmektedir¹¹. Üç örnekte rastladığımız bu edat, zaman ve sınırlama işleviyle kullanılmaktadır.

kabaklarından arı (KRPS, s. 77) "kapılarının ötesinde"

Krımdan arı (KRPS, s. 77) "Kırım'ın ötesinde"

mundan arı (TDS, s. 44) "bundan sonra".

3. Artık

Artık "-den artık, -den çok, -den fazla, -den iyi, -den üstün". Kırım Tatar Türkçesinin dışındaki bütün Kuzey grubu Türk lehçelerinde görülen bu edat, çıkma hâlden sonra kullanılır. Art- "artmak" fiiline -ık fiilden isim yapma eki gelerek oluşmuştur¹². Zaman ve sınırlama işlevleriyle kullanılır.

Artık otuz yıldan olturdu tsıkmayın itskiriden. "Odadan çıkmadan otuz yıldan fazla oturdu." (GKY, s. 302)

beş yüz yıldan artıx (KRPS, s. 76) "beş yüz yıldan fazla"

...artıx bar kızlarından şagarnın siuviam, dostçam, mien sieni.(TDS, s. 68) "Sevgilim ben seni, şehrin tüm kızlarından fazla seviyorum."

Bolalad sıyındırma artıx üç mindian yalbaruwçwlar. (TDS, s. 68) "Üç binden fazla dua edeni sığdırabiliyor."

Daulgayya ol xan Şelomo barça kanlarından artık ol yernifi xocalıkka da uska. (TDS, s. 68) "Süleyman han zenginlik ve bilgelikte yerin bütün hanlarından üstündü."

4. Aşıra/Asıra/Aşarı

Aşıra/asıra/aşarı "ile, üzerinden, -den, vasıtasıyla, içinde, zarfında". Bu edat aş- "aşmak" fiilinin ettirgen çatılı zarf-fiil biçimidir (< aş-ır-a)¹³. K. Grönbech Karay Türkçesindeki "aşarı" biçiminin, yazı dilindeki "aşıra"nın halk ağzındaki kullanımı olduğunu söyler¹⁴. Bu edat Karay Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlden sonra, vasıta ve zaman işleviyle kullanılır.

¹¹ Suzan Duran, "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler", *TDAY-B* 1956, Ankara 1988, s. 34.

¹² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul 1992, s. 7.

¹³ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara 1994, s. 63.

¹⁴ K. Grönbech, *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara 1995, s. 41.

Basaga aşıra atleydogon ayagım taydı. (MKÜ, s. 109) "Eşiğin üzerinden atlarken ayağım kaydı."

Şagarda kieziarlar, kalada yuvururlar, üvliargia kiriarlar; ol tieriejialiar aşıra kiriarlar uru kibik. (KYY-1, s. 122) "Şehirde gezerler, kalede koşarlar, pencerelerden hırsız gibi evlere girerler."

Tiursiuniunda er kişinin Trox aşarı malax barad (GKY, s. 318) "Troki şehrinin üzerinden erkek kılığında melek gidiyor."

Da yel yizlerim asıra astı da erpeytti tsatsın gufumnun. (TDS, s. 84) "Ve yel yüzlerimden geçti ve vücudumun saçlarını kaldırdı."

Tienri tiugial' étti şevagatın mienim aşıra. (DMÇ, s. 159) "Tanrı merhametini benim vasıtamla tamamladı."

Da aytsam tiek karangılıx kaplar mieni, da kieçia yarıtımtast mienim aşıra. (DMÇ, s. 160) "Ve söylesem sadece karanlık kaplar beni ve gece benim vasıtamla aydınlatmaz."

Da aşım sienin aşıra da kiordium sieni. (KYY-2, s. 33) "Senin üzerinden aşım ve seni gördüm."

Budur ol kabax kabaxı Tienrinin, rastlar kiriarlar anın aşıra. (DMÇ, s. 136) "Bu kapı Tanrı'nın kapısıdır, ondan içeriye doğru olanlar girerler."

Ol tora anlatadır naviligi aşıra navisinin. (KYY-2, s. 38) "O mukaddes kitap, peygamberi vasıtasıyla peygamberliği anlatmaktadır."

Aşarın yeri aşıra Mitsrinin uşpu kieçiadia, da kırarın bar tunguçnu yerindia Mitsrinin. (KYY-2, 39) "Bu gece Mısır ülkesi üzerinden giderek, Mısır ülkesindeki bütün ilk doğan çocukları kırarım."

Çirik basaga aşarı kirdim tıyılın izbaga. (GKY, s. 318) "Çürük eşik üzerinden gizlice eve girdim."

Da egier kiertidian dia tartınmagımız umma kulturaga bolseyd andiy kiuçliu da ullu, to bu egirmi yıl aşarı kiopkia negia bolalgeydıx yetmia. (GKY, s. 289) "Eğer gerçekten de böyle güçlü ve büyük bir genel kültür isteğimiz olsaydı, bu yirmi yıl içerisinde çok şey elde etmiş olabilirdik."

Kiop nie kılğan bu vaxt aşıra, kiop nie alışındı tirligindia dünyanın da uluslarının. (GKY, s. 318) "Bu zaman zarfında ne çok şey yapılmış ki, milletlerin ve dünyanın hayatında ne çok şey değişti."

5. Atlam

Atlam"-den fazla, -den çok". Kazak, Kırgız, Karakalpak, Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde de "astam, aslam" şekliyle görülen bu

edat, çıkma hâminden sonra kullanılır. Bu edat asla- (< as "fayda, menfaat" +la-) "faizle ödünç vermek" fiiline -m fiilden isim yapma eki gelerek (< as+la-m) oluşmuştur¹⁵. Karay Türkçesinde kullanımı seyrek olup sınırlama işleviyle kullanılmaktadır.

Yarım yüz'dian **atlam** (GKY, s. 321) "Elliden fazla"

6. Başxa

Başxa "başka". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında çıkma hâminden sonra edat olarak kullanımı görülmektedir. Başka kelimesi genel kabule göre "baş" ve +ka yönelme ekinin birleşmesiyle oluşmuştur¹⁶. Muharrem Ergin, +ka ekini yapım ekleri içerisinde almış ve bu ekin işlek bir yapım eki olmadığını, eskiden beri donmuş olarak "başka" ve "özge" kelimelerinde yer aldığını belirtmiştir¹⁷. J. Deny başka kelimesinin etimolojisini yapmamış, eseri Türkiye Türkçesine çeviren Ali Ulvi Elöve ise başka kelimesinin başkak (< baş-kak) "başlı başına, müstakil" veya boşkak (< boş-kak) "boş kalmış olan, serâzat, mutlak" kelimesinin sonundaki -k'nın düşmesiyle oluştuğunu belirtmiştir¹⁸. E. Şükürov da Ali Ulvi Elöve ile aynı görüşü paylaşmaktadır¹⁹. Necmettin Hacıeminoğlu Türk Dilinde Edatlar adlı kitabında kelimenin kökenini soru işaretiyle iki şekilde: baş+ka? ve baş+ı-k-a? olarak göstermiş ve bu konuda şimdilik kesin bir hüküm vermenin imkânsız olduğunu söylemiştir²⁰. Fakat Hacıeminoğlu daha sonraki bir makalesinde kelimenin baş+ı-k-a şeklindeki etimolojisini savunarak, kelimenin başık- (< baş+ı-k-) "ayrı baş çekmek, başa geçmek istemek" fiilinden -a ekiyle yapılmış bir isim olması gerektiğini kaydetmiştir²¹. R. R. Arat kelimenin kökünü oluşturan baş

¹⁵ E. V. Sevortyan, *Etimolojiçeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasmye*, Moskva 1974, s. 195; E. R. Tenişev (Red.), *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskix Yazıkov, Morfologiya*, Moskva 1988, s. 499.

¹⁶ E. V. Sevortyan, age., s. 93; Zeynep Korkmaz, age. s. 12, B. Oruzbayeva-S. Kuydaybergenov (Red.), age., s. 339.

¹⁷ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985, s. 175.

¹⁸ Jean Deny, *Türk Dili Grameri* (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Vakfı Yay., İstanbul 1943, s. 605.

¹⁹ Elisa Şükürov, *Azerbaycan Dilinin Tarixi Grammatikası (Zerf ve Kömekçi Nüg Hisseleri)*, Bakı 1981, s. 47.

²⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 4.

²¹ Necmettin Hacıeminoğlu, "Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri", *TKA (Prof. Dr. Muharrem ERGİN'e Armağan)*, Yıl: XXVIII/1-2, 1990, Ankara 1992, s. 182.

kelimesinin ise ba- "bağlamak" fiiline -ş yapım eki gelerek oluştuğunu (baş < ba-ş) söylemektedir²².

Çıkma halinden sonra kullanılan bu edat, sınırlama bildirmektedir.

Atamdan **başxa** maya kişi-die boluşmadı. (MKÜ, s. 107) "Babamdan başka kimse bana yardım etmedi."

Tuvdugum erindian **başxa** konaxlıxga barmit. (MKÜ, s. 107) "Kız-kardeşim kocasından başka kimseyle misafirliğe gitmez."

Ki kim Tienri Kiuçliu Tienridian **başxa**, da kim yaratuvçu Tienrimiz-dian özgia. (DMÇ, s. 19) "Çünkü Tanrı'dan başka güçlü Tanrı yoktur ve ondan başka yaratıcı yoktur."

Yoxtur maya ata **başxa** Siendian, yoxtur maya Siendian **başxa** kim ki fayda et'kiew canıma. (KYY-1, s. 39) "Senden başka bana ata yoktur ve senden başka bana faydalı olacak kimse yoktur."

Tiek kim bizdian **başxa**/Yukleyt açix kiozliu?" (KY, s. 114) "Yalnız bizden başka kim gözleri açık uyuyor.?"

Uzaxtan uruşta biznin er kişiliar,/Alardan **başxa** nie biz kutsuz katınlar? (ÇUT, s. 165) "Bizim erkeklerimiz uzakta savaşta, onlardan başka biz kutsuz kadınların neyi var?"

Tienrini **başxa** Miendian bil'miagin, da yarlıgaşlavçu yoğtur Miendian **başxa**. (KYY-1, s. 117) "Benden başka Tanrı bilmeyin, çünkü benden başka bağışlayıcı yoktur."

7. Başlap

Başlap "-den itibaren, -den başlayarak, -den beri". Çıkma halinden sonra edat göreviyle kullanılan "başlap", Kuzey lehçelerinin tamamında görülmektedir. Bu edat başla- (<baş+la-) "başlamak" fiilinden -zarf-fiil eki -p ile oluşmuştur²³. Zaman, sınırlama ve başlangıç gibi işlevleri vardır.

Astralmax kiuniundian **başlap**- yedi kiunliarindia yas olturganda... (KYY-2, s. 116) "Defin gününden başlayarak yedi gün yas tutarken..."

Da yazılğan, **başlap** tabanından ayaxnın da başxa dieyin yoxtur anda biutium orun. (KYY-1, s. 163) "Ayak tabanından başlayıp başa kadar, orada hiç yer olmadığı yazılmıştır."

²² Reşid Rahmeti Arat, "Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı", *Makaleler I* (Yayına Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara 1987, s. 1048.

²³ Zeynep Korkmaz, age., s. 72, Oruzbayeva - Kudaybergenov (Red.), age., s. 340.

Tienri kırdı bar tunguçnu yerindia Mitsrinin, **başlap** tunguçundan Paronun. (KYY-2, s. 37) "Tanrı, Firavun'un evlâdından başlayarak Mısır ülkesindeki bütün ilk çocukları kırdı."

Kiyovniun da kielinnin tioriaçviliari dağı uruvlarının eli, yıllarına kioria bir yergiadia, **başlap** agaraxtan, oltursunlar. (KYY-2, s. 55) "Damadın ve gelinin akrabaları ve aile halkı, yaşlarına göre bir safta, büyük ağabeylerinden başlayarak otursunlar."

Yumuşçu yaşlılarga kovuşnu kiel'tirsın, agaraxtan **başlap**, yaşlılar biriar tamçı içsinler. (KYY-2, s. 117) "Hizmetkâr, en büyükten başlayarak yas tutanlara kadeh getirsin ve yas tutanlar birer damla içsinler."

8. Beri

Beri "-den beri". Tatar Türkçesinin dışındaki Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında çıkma hâlimden sonra kullanımı görülen bu edata Karay Türkçesinde yalnız bir örnekte rastlanmıştır. "beri" edatının kökeniyle ilgili görüşler iki grupta toplanmaktadır. Bazı araştırmacılar beri'deki -ri (<-ru) ekinin yön gösterme eki olduğunu belirtirken, bazıları da ber-i (<ber-ü) şeklinde bir zarf-fiil şekli düşünmektedirler. A. N. Kononov beri'nin be "yakın taraf" ve +ri yön gösterme ekinin birleşmesiyle (be+ri) oluştuğunu belirtir²⁴. Oruzbayeva ise beri'nin işaret zamiri (-pu//bu) ile eski yön gösterme eki -rı'nın kalıplaşmasından (bu+rı > beri) oluştuğunu söyler²⁵. Kotwicz de beri edatını kişi zamiri ben ve yön gösterme eki +ru'dan (ben+ru) oluştuğu kanaatindedir²⁶. Muharrem Ergin bu görüşlerden farklı olarak, eski şekli "berü" olan beri'nin bir zarf-fiil biçimi olması gerektiğini belirtir²⁷.

Necmettin Hacıeminoğlu yukarıda verilen her iki görüşü de ber-ü?, ben+rü? şeklinde soru işaretli olarak göstermiştir. Hacıeminoğlu ben+rü>berü şeklindeki izaha karşı çıkarak beri edatının hem anlam bakımından, hem de şekil bakımından ben zamirine bağlanmasının mümkün olmadığını söyler²⁸. Karay lehçesinde "beri" edatının bugün kullanımı görülmemektedir. Aşağıda verilen örnek zaman bakımından sınırlama yapmaktadır.

²⁴ A. N. Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva-Leningrad 1956, s. 327.

²⁵ B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 338.

²⁶ Zeynep Korkmaz, age., s. 9.

²⁷ Muharrem Ergin, age., s. 372.

²⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 14.

doğuştan **beri** (KRPS, s. 179) "doğuştan beri"

9. Berli

Berli "-den beri, -den itibaren". Çıkma hâinden sonra kullanımı görülen bir edattır. "beri" edatı ile aynı kullanım ve görevle kullanılır (bk. beri). Sevortyan²⁹, Tenişev³⁰ ve Xangildin³¹ bu edatı beri+li şeklinde açıklamışlardır. E. Şükürov ise berli edatını bar- "varmak" fiilinin -alu zarf-fiilli biçimi baralu (<bar-alu) kelimesinin berli şekline dönüşmesiyle (bar-alu>berli) meydana geldiğini söyler³². Karay Türkçesinde taranan metinlerde örneğine rastlanmamıştır. Aşağıda verilen örnekler sözlükten alınmıştır.

çoqtan **berli** (KRPS, s. 151) "çoktan beri"

qaytqamdan **berli** (KRPS, s. 151) "döndüğümünden beri"

10. Bıla/-ba/-bia

Bıla/-ba/-bia "ile, ile birlikte, ile beraber". Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Kuzey Türk lehçelerinde de kullanımı en yaygın olan edattır. Yalın hâlden ve tamlama halinden sonra kullanılan bu edatın, Kuzey grubu Türk lehçelerinde değişik fonetik varyantlarıyla oldukça geniş bir kullanımı görülmektedir. Tat. bélen, ilen, Kaz. -menen, -mAn, -bAn, -pAn, Kırg. menen, Baş. ménen, ilen, Kkp. menen, benen, penen, Kum. bulan, Nog. mInAn, mAn, bAn, pAn, Kar.-Bal. bla, Kar. bıla, -ba, -bia.

Kuzey grubu Türk lehçelerinin bazılarında ayrı olarak, bazılarında da kalıplaşmış şekilde kullanımı görülen bu edat, Eski Türkçede "birle" olarak görülmektedir³³. "birle" edatı tarihi gelişim seyri içerisinde bazı lehçelerde kalıplaşmış, bazı lehçelerde de şekil değiştirerek bugünkü durumuna geçmiştir.

Karay Türkçesinin bugünkü metinlerinde bu edat "bıla" şekliyle ve "bıla" dan ekleşmesi muhtemel olan ve uyuma göre şekillenen, kalıplaşmış "-ba" ve "-bia" şekilleriyle kullanılmaktadır. Atasözleri gibi eskiden kalan kalıplaşmış şekillerde, "bilian" şekliyle de görülmektedir.

²⁹ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i me-
jytyurskiye osnovi na bukvu "B"*, Moskva 1978, s. 149.

³⁰ E. R. Tenişev (Red.), age., s. 495.

³¹ V. N. Xangildin, *Tatar Têlé Grammatikası*, Kazan 1959, s. 284.

³² Elisa Şükürov, age., s. 43.

³³ Mustafa Öner, age., s. 135.

Meselâ: Kaşık ilen aş biergian sabı **bilian** kioz çıkarır. (KRPS, s. 368)
"Kaşık ile yemek veren, sapı ile göz çıkarır."

"bıla, -ba, -bia"nın eski şekli olduğu anlaşılan "birle" kelimesinin kökeniyle ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlar içerisinde en yaygın olanı kelimenin bir ve ile kelimelerinin (bir+ile) birleşmesiyle oluştuğunu savunan görüşlerdir. K. Brockelman³⁴, Muharrem Ergin³⁵, Necmettin Hacıeminoğlu³⁶, Tahsin Banguoğlu³⁷, Haydar Ediskun³⁸, Mecdut Mansuroğlu³⁹ kelimenin, bir+ile>birle şeklinde oluştuğunu söylerler. K. Grönbech birle kelimesindeki -le'nin kuvvetlendirme edatı olduğunu belirtir⁴⁰. A. Von Gabain ve Zeynep Korkmaz bunlardan farklı olarak birle'nin biril- (bir+i-l-) "birleşmek, bir olmak, bir araya gelmek" fiilinin zarf-fiil biçimi (birle < biril-e) olduğunu söylerler⁴¹. Birle şeklinin yanında Eski Türkçede kullanımı görülen "birlen" şeklinin kökeniyle de ilgili farklı görüşler mevcuttur. Mustafa Öner ve Kotwicz'e göre sonda bulunan -n eski vasıta hâli ekidir⁴². N. Poppe, M. Rasanen⁴³ ve H. Mirzezade⁴⁴ ise birlen kelimesini bir+le-n şeklinde göstererek sondaki -n'in zarf-fiil eki olduğunu belirtmişlerdir. A. N. Kononov da kelimeyi bir+le+n şeklinde ayırmış, +le ve +n için ek demiş, ancak eklerin ne eki olduğuna değinmemiştir⁴⁵.

İsimlerin yalın ve zamirlerin tamlama halinden sonra kullanılan bu edat; vasıta, birliktelik, zaman, sebep, tarz, durum, belirtme gibi işlevlerle kullanılır.

³⁴ E. V. Sevortyan, age, s. 150;

³⁵ Muharrem Ergin, age., s. 370.

³⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 22.

³⁷ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 185.

³⁸ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s. 286.

³⁹ Mecdut Mansuroğlu, "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", *TDAY-B* 1955, Ankara 1988, s. 62.

⁴⁰ K. Grönbech, age. s. 31.

⁴¹ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara 1988, s. 93, Zeynep Korkmaz, age., s. 65.

⁴² Mustafa Öner, "Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi", *Türk Dili*, S. 565 (Ocak 1999), s. 16; E. V. Sevortyan, age., s. 151.

⁴³ E. V. Sevortyan, age., s. 151.

⁴⁴ H. Mirzezade, *Azerbaycan Dilinin Tarixi Morfologiyası*, Bakı 1962, s. 319.

⁴⁵ A. N. Kononov, age., s. 314.

Sandır ol kişigia ki uriumiasia kieniaşı **bıla** tanıvçılarnın. (DMÇ, s. 5)
"Ne mutlu o kişiye ki, günahkârların öğüdüyle hareket etmez."

Arslan**ba** arslan bol, kozu**ba**-kozu, esek**bia** esek bolmagın. (GKY, s. 160)
"Arslanla arslan ol, kuzuyla kuzu ol, eşekle eşek olma."

Siz-die öziuyuzgia öz kiuçiyuz**bia** tüv kondarıyız. (MKÜ, s. 100)
"Sizde kendinize, kendi gücünüzle ev yapınız."

Kara Tiengiz**bia** mien kietiam, tiemir yolnun yoxlugundan. (ÇUT, s. 134)
"Demir yolu olmadığından, ben Karadeniz üzerinden gidiyorum."

Örkian**bia** bayladım/Atını kazıçexka (KY, s. 124) "Örken ile atı kazığa bağladım."

Biyikliktia yulduz yulduz**ba** tıyılın siozliaşiat. (ÇUT, s. 107)
"Yüksekte yıldız yıldız ile gizlice söyleşiyor."

Ki biugiunniu barbız da tan **bıla** yoxbız. (KYY-1, s. 139) "Çünkü, bugün tan ile birlikte hiçbirimiz yokuz."

Uyatlu bolmasınlar mienim **bıla** işanuvçularıy Kiuçliu Tienri. (DMÇ, s. 74) "Güçlü Tanrım, sana inananlar benim yüzümden utanmasın."

İgit'liardian sien saklangın, çayalı**ba** kieçinmiagin, uyatnı abragın. (ÇUT, s. 88) "Yiğitlirden saklan, kurnazlık ile geçinme, utancını gizle."

Tamaşa tiuşliarimb**ia** biutiun yukunnu aşırdım. (MKÜ, s. 58) "Bütün uykumu güzel düşlerimle geçirdim."

Bar bunun **bıla** yazıklı boldular artıx, da inanmadılar tamaşa işliarinia. (DMÇ, s. 88) "Bununla birlikte yine günah işlediler ve Tanrı'nın mucizelerine inanmadılar."

11. Burun

Burun "-den önce". Çıkma hâlimden sonra edat olarak kullanılıp, sıralama ve zaman bakımından öncelik bildirmektedir.

Clauson, bu edatın aslının koku alma organı olan burun olduğunu, kelimenin zamanla "doğanın çıkıntılı yüzü, burun, dağın tepesi" anlamını kazandığını ve daha ileri bir gelişmeyle mecazî olarak "önde, önde bulunan" anlamlarına geçtiğini belirtmektedir⁴⁶. Kelimenin koku alma organı burundan geldiğini belirten Hasan Eren burun kelimesini bura- (*bur-) "kokmak, koku vermek" fiilinden -(u)n ekiyle yapılmış (bur- + un) bir

⁴⁶ Gerard Clason, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s. 366.

isim olduğunu söyler⁴⁷. Ali Ulvi Elöve de burun kelimesinin bur- "kokmak, koku veya buğu yükselip yayılmak (fevh, tedavvu; tebahhur)" fiilinden yapılmış bir isim olduğunu belirtir⁴⁸. M. Brinovskiy burun'un bur- "çevirmek, burmak" fiilinden yapılmış bir isim olduğunu söyler, ancak Sevortyan kelimenin bugünkü anlamıyla bur- fiili arasında leksik ve morfolojik bir ilgi olmadığını söyleyerek bu görüşe katılmaz⁴⁹. Vambery ise burun edatının bar- "gitmek" fiiliyle ilgili olduğunu söyler⁵⁰.

Tandan **burun** turğun, /Yalbarmaxlar koyğun. (KY, s. 185) "Tandan önce kalk, Tanrı'ya yalvar."

İnageysız maya da anlageysız ki Mien ol, **burun** Miendian yaratılmadı Tienri, da Miendian başxa bolmast. (KYY-1, s. 117) "İnanınız bana ve anlayınız ki, benden önce Tanrı yaratılmadı ve benden başka Tanrı olmadı.

Tınla mieni kabul et'kin kieniaşimni kayt ölmiagiydian **burun** ğanuz sav egianiydia. (KKO, s. 85) "Ölmeden önce, henüz sağ iken dön, beni dinle, öğütümü kabul et."

Tavlar bunyat etil'miasliarindian burun; kayalardan **burun** tolğatıldım. (ŞM, s. 12) "Dağlar yaratılmadan önce, kayalardan önce acı çekmeye duçar edildim."

Da anın kibik yox edi andan **burun** biy. (KYY-1, s. 115) "Ve ondan önce, onun gibi bey yok idi."

Qaruv kaytarıwçı siozni anlamastan **burun**; tielilik ol anar da imianç. (ŞM, s. 28) "Sözü anlamadan önce cevap veren kişi deli ve şaşkındır."

Da arıtxın sağışlarınını da saylağın ol siozni çığarmasıydian **burun** anı avzuydan. (KKO, s. 90) "Düşüncelerini arıt ve ağzından çıkarmadan önce sözünü seç."

Başlamasından **burun** mien yanğılamin, valie ğalieginia aytağını sakleymin. (DMÇ, s. 141) "Başlamamdan önce yanılmıştım, ama şimdi sözümü tutuyorum."

⁴⁷ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 64.

⁴⁸ Jean Deny, age., s. 597.

⁴⁹ E. V. Sevortyan, age., s. 272.

⁵⁰ E. V. Sevortyan, age., s. 272.

12. Cek

Cek "-e kadar". Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat Kırım Tatar Türkçesinde kendisinden sonra geldiği kelimeyle bitişerek ekleşmiştir. Karay Türkçesinde ise ayrı yazılan bu edat, yer ve zaman bakımından sınırlama işleviyle kullanılır.

orağa **cek** (KRPS, s. 175) "oraya kadar"

şindige **cek** (KRPS, s. 646) "şimdiye kadar"

kaçanğa **cek?** (KRPS, s. 367) "ne zamana kadar?"

13. Deyin/dieyin/degin

Deyin/dieyin/degin "-e kadar". Karay Türkçesinde ise bu edatın "dieyin, deyin ve degin" olmak üzere üç şekli görülmektedir. Fakat bugün yaygın olan şekli "dieyin"dir. Deyin edatının kökeni üzerine başlıca iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu konuda görüş bildirenlerin çoğu bu edatın tegi kısmının, teg- "değmek, ulaşmak, vasıl olmak" fiilinin zarf-fiil biçimi olduğunu sondaki -n ekinin ise vasıta hâl eki olduğunu (< teg-i+n) söylerler⁵¹. Zeynep Korkmaz ve Oruzbayeva ise bu edatın teg- fiiline -in zarf-fiil eki gelerek (teg-in > deyin) oluştuğunu ifade ederler⁵². Necmettin Hacıeminoğlu ise bu görüşe katılmaz ve Türkçede bir -n zarf-fiil ekinin varlığını kabul etmenin şimdilik mümkün olamayacağını belirtir⁵³. Yönelme hâlimden sonra kullanılan bu edat; yer, mesafe ve zaman sınırlamasıyla birlikte pekiştirme işleviyle kullanılır.

Suv kırığa **dieyin** kioldim, biyik tavnın tabanında. (ÇUT, s. 119) "Yüksek dağın eteğindeki suyun kenarına kadar geldim."

Tienri Biydir dünyağa **dieyin**, tas bolurlar xanlıklar yerindian. (DMÇ, s. 13) "Tanrı dünyanın sonuna kadar beydir, hanlıklar yerlerinde yok olurlar."

Nie yaxşıdır igitlik, otuzdan kırxa **dieyin**. (MKÜ, s. 90) "Otuz yaşından kırk yaşına kadar, ne güzeldir yiğitlik."

Ol tan saruvuna **dieyin** balıx tutma çıxtı. (MKÜ, s. 109) "O, tan atın-caya kadar balık tutmaya çıktı."

⁵¹ W. Bang, *Köktürkçeden Osmanlıcaya* (Çev. Tahsin Aktaş), TDK Yay., Ankara 1996, s. 54, 56; Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 95; Muharrem Ergin, age., s. 237; Suzan Duran, agm., s. 60, Mustafa Öner, agm., s. 16.

⁵² Zeynep Korkmaz, age., s. 70; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 341.

⁵³ Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 31.

Arınmadın ğalige **dëyin** murdarlığından. (KRPS, s. 411) "Şimdiye kadar pisliğinden arınmadın."

musansak yarık bolğanına **degin...** (KRPS, s. 411) "gün ağarıncaaya kadar beklersek..."

Başlap tabanından ayaxnın da başxa **dieyin** yoxtur anda biutiun orun. (KYY-1, s. 70) "Ayağının tabanından başlayıp başına kadar oranın tamamında yer yoktur."

Qırarımın bar tunğuçnu yerindia Mitsrinin, adamdan da tuvarğa **dieyin**. (KYY-2, s. 39) "İnsandan hayvana kadar, Mısır ülkesindeki bütün ilk doğan çocukları kırarım."

14. -di/-diy

di/-diy "gibi, -cesine, kadar". Karaçay-Balkar Türkçesi dışında Bütün kuzey grubu Türk lehçelerinde görülür. Eski Türkçede teg olarak görülen bu edat, günümüz lehçelerinde yalın halden sonra ekleşerek -day/-dey şeklinde kalıplaşmış olup, benzerlik işleviyle kullanılmaktadır.

A. Von Gabain "gibi" anlamına gelen teg kelimesinin Eski Türkçede eşitlik, gibilik bildirme fonksiyonuna sahip olduğunu ve bir son çekim edatı olarak görüldüğünü söyler⁵⁴. Ayrıca teg edatı Eski Türkçede hem ayrı, hem de kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır: ne teg, neteg; anı teg, antag⁵⁵. Necmettin Hacıeminoğlu bu kelimenin yapı bakımından te- fiilinden türemiş bir ismi (< te-g) düşündüğünü belirtmektedir⁵⁶. J. Deny ise teg edatının esasen miktar "quantite" mânâsındaki "deñ"den geldiğini söylemektedir⁵⁷.

Bundi kayneydoğon tirliknin vaxtında. (MKÜ, s. 110) "Böyle zamanlarda hayat kaynıyor."

Ustalıxka ürianiat'miasieydim, bundi kiorkliu da kip çena tiuziyal'miagieydim. (MKÜ, s. 121) "Ustalık öğrenmemiş olsaydım, bu gibi güzel şeyleri çok güzel şekilde yapamazdım."

Dunya tolu buñdiy dostluxlardan. (GKY, s. 177) "Dünya bunun gibi dostluklarla dolu."

⁵⁴ A. Von Gabain, age., s. 105.

⁵⁵ A. Von Gabain, age., s. 104.

⁵⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 90.

⁵⁷ Jean Deny, age., s. 620.

Nendi sobağı, andiy salamı. (KRPS, s. 476) "Ne gibi sapı, onun gibi samanı."

Bundi sıyıt yırlarının ğar bir siozliarın yergiası... (KYY-2, s. 129) "Bu gibi ağıt şarkılarının her bir kelimesinin sırası..."

Kim bundi bağıalı dostnu unuttur? (TDS, s. 399) "Kim bunun gibi değerli dostu unuttur?"

15. Dieria

Dieria "-e kadar". Yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edatın ilk şekli tegürü/tegrü'dür. Konu ile ilgili görüş bildirenler bu edatın teg- "değmek, erişmek, ulaşmak" fiilinin ettirgen çatılı zarf-fiil biçimi olduğunu (< teg-ür-ü) söylerler⁵⁸. Mustafa Öner ise bu görüşlerden farklı olarak Karaçay-Balkar Türkçesindeki deri ve Karay Türkçesindeki dieria şeklinde görülen edatların Eski Türkçe teg edatına -rü yön gösterme eki gelerek (teg+rü > deri/deria) oluştuğunu ifade eder⁵⁹. Yer, mesafe ve zaman sınırlamasıyla birlikte pekiştirme işleviyle kullanılır.

Üvgia dieria anı kiel'tirdim. (MKÜ, s. 109) "Onu, eve kadar getirdim."

Avalğı vaxtlarda, -tabutnu set' üsniu koyar edliar da kiuçliu er kişiliar kollarında yayav zieriatkia dieria el'tir edliar. (KYY-2, s. 110) "Önceki zamanlarda, güçlü erkekler tabutu tahtanın üzerine koyarlar ve elleri üzerinde yaya olarak mezarlığa kadar götürürlerdi."

Ni anar dieria, ni andan sortun yogedi tienşi anar yaxşılığında da comarlığında. (GKY, s. 320) "Ne ona kadar, ne de ondan sonra, onun iyiliğine ve cömertliğine denk bir kimse yoktu."

Kiopriugia dieria yetip, ulla bioliak iştırınat. (MKÜ, s. 71) "Köprüye kadar ulaşmış, büyük sürü halinde toplanırlar."

Suvarının tierianligi kırk bieş mieterğa deria yetiat'. (MKÜ, s. 86) "Sularının derinliği kırk beş metreye kadar iner."

Bundan şahağğa dieria yırax tiuviul. (MKÜ, s. 96) "Buradan şehre kadar uzak değil."

⁵⁸ Jean Deny, age., s. 589; Zeynep Korkmaz, age., s. 65; K. Grönbech, age., s. 38; Suzan Duran, agm., s. 35; János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karağaç), İ. Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul 1988, s. 93.

⁵⁹ Mustafa Öner, agm., s. 17.

Da uçuna **dieria** Bu Dunyalıx tirliknin; bunyatında tiennin katlanğan yugiani bıla kaldırıldım. (KYY-1, s. 128) "Bu dünya hayatının sonuna kadar, bünyemin katlanacağı yük ile bırakıldım."

Bu vaxtka **dieria** mien kişidian dia kolmadım. (GKY, s. 320) "Ben bu zamana kadar hiç kimseden bir şey istemedim."

Bar xıyarnı birgia **dieria** iştırdı. (MKÜ, s. 109) "O, bütün salatalıkları, son tanesine kadar, topladı."

16. Ğayrı

Ğayrı "-den başka". Karay Türkçesinde çıkma hâlden sonra kullanılan bu edat, yalnız bir örnekle tespit edilmiş olup, sınırlama işleviyle kullanılmıştır Arapça "gayr" kelimesinin teklik 3. şahıs iyelik ekiyle oluşmuş (< gayr+ı) şeklidir⁶⁰.

senden Ğayrı (KRPS, s. 163) "senden başka".

17. Xatlı

Xatlı "kadar". Karay Türkçesinde çok seyrek olarak yalın hâlden sonra kullanımı görülmekte ve ölçü, miktar bildirme işleviyle kullanılmaktadır. Arapça hadd kelimesine isimden isim yapan +lı eki gelerek oluşmuştur (<xat+lı)⁶¹.

şol xatlı (TDS, s. 187) "şu kadar".

ni xatlı (TDS, s. 187) "ne kadar".

18. İlen/ilian

İlen/ilian "ile". Karay Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlden sonra kullanılır. Daha çok atasözleri gibi eskiden kalan kalıplaşmış şekillerde seyrek olarak görülen bu edat, vasıta işleviyle kullanılmaktadır. Bu edatın il- "ilmek, bağlamak" fiilinin zarf-fiil şekli olduğu konusunda dilcilerin büyük bölümü görüş birliği içindedir⁶². P. M. Melioranskiy ise

⁶⁰ Muharrem Ergin, age., s. 371.

⁶¹ D. G. Tumaşeva, *Xezérgé Tatar Edebi Télé*, Morfologiya, Kazan 1978, s. 194; Mustafa Öner, "Türkçede Çekim Edatlarının "Karşılaştırma" ve "Sınırlandırma" Bağlantıları", VII. MATK (8-12 Kasım 1999, İstanbul)'ye sunulan bildiri, s. 8.

⁶² Besim Atalay, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1941, s. 329; Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 45; Tahsin Banfuoğlu, age., s. 227; Zeynep Korkmaz, age., s. 65; Muharrem Ergin, age., s. 370; Mecdut Mansuroğlu, agm., s. 62.

ile'nin birle edatından geliştiğini (birle > ile) söyler⁶³. Bu edatın ilen şeklinin sonundaki -n ekini Muharrem Ergin⁶⁴ ve Necmettin Hacıeminoğlu⁶⁵ vasıta hâli eki olarak ele alırken, Zeynep Korkmaz⁶⁶ ise, il- fiilinin zarf-fiil biçimi olarak kabul eder.

Xatır yıkma kolay bir söz **ilen**, hatır tapma yüz söz da az. (KRPS, s. 602) "Bir söz ile hatır yıkmak kolaydır, yüz söz ile hatır kazanmak zordur."

Kaşık **ilen** aş biergian sabı bilian kioz çıkarır. (KRPS, s. 368) "Kaşık ile yemek veren, sapı ile göz çıkarır."

akıl **ilian** sözliar agzım (KRPS, s. 200) "Ağzım akıl ile konuşur."

19. Kadar/qadar/ğadar

Kadar/qadar/ğadar "kadar, -e kadar, gibi, olarak". Bu edatın aslı Arapça qadar kelimesidir. Karay Türkçesinde yönelme hâlden ve yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Yalın hâlden sonra kullanıldığında ölçü, miktar, derece; yönelme hâlden sonra kullanıldığında da sınırlama göreviyle kullanılır. Bu edatın Karay Türkçelerindeki örnekleri yalnız sözlüklerde görülüp, kullanımı çok azdır.

bu künge **ğadar** (KRPS, s. 163) "bugüne kadar"

bu yerge **qadar** (KRPS, s. 273) "bu zamana kadar, buraya kadar".

şindige **qadar** (KRPS, s. 357) "şimdiye kadar"

bu **kadar** bolur urluğuy. (KRPS, s. 281) "Soyun bu kadar olur."

bu **qadar** (KRPS, s. 357) "bu kadar"

ne **kadar** (KRPS, s. 421) "ne kadar"

ne**ğadar** (KRPS, s. 421) "ne kadar".

20. Kibik

Kibik "gibi". Yalın hâlden ve tamlama hâlden sonra kullanımı görülen bu edat, benzerlik ve karşılaştırma işleviyle kullanılmaktadır. Karay Türkçesinde günümüz metinlerinde tamamen kibik olarak görülen bu e-

⁶³ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i me-jytyurskiye osnovi na glasniye*, Moskva 1974, s. 346.

⁶⁴ Muharrem Ergin, age., s. 237.

⁶⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 47.

⁶⁶ Zeynep Korkmaz, age., s. 69.

datın Baskakov'un redaktörlüğünde hazırlanan Karay Türkçesi sözlüğünde⁶⁷ kübik (KRPS, s. 351), kübük (KRPS, s. 423), kibi (KRPS, s. 405), gibi (KRPS, s. 64) varyantları gösterilmiştir.

Bu edatın kökü olan kip kelimesi Dîvânü Lûgati't-Türk'te kip "benzer, öğür" olarak verilmiştir⁶⁸. Edatın kökenini inceleyen bütün Türkologlar Kaşgarlı'yı esas alarak bu kelimenin, kip "kalıp, şekil, form; örnek, benzer; suret, görünüş" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki gelerek (kip+i > kibi=gibi) oluştuğunu belirtmişlerdir⁶⁹. Bu edatın kibik şekli ise kibi edatına ok, ök, ük pekiştirme edatı gelerek (kibik < kibi+ok/ök/ük) oluşmuştur⁷⁰.

Yavsın yamğur **kibik** akılım, tamsın cıx **kibik** aytmağım. (KYY-1, s. 87) "Aklım yağmur gibi yağsın, sözlerim çiğ gibi damlasın."

Ki tieriakliar kaplandılar, siut **kibik** ax çiçiakliarbia. (ÇUT, s. 99) "Ağaçlar, süt gibi ak çiçeklerle kaplandılar."

Da xor etmiagin koltxasın xor miskinnin mienim **kibik**. (KKO, s. 32) "Benim gibi zavallımın duasını hor görme."

Kimdir Sienin **kibik** kiuçliular arasına, e Tienri. (MKÜ, s. 123) "Ey Tanrı senin yanında, kim senin gibi güçlüdür."

Saklağın mieni biebiayın **kibik** kiozniun, kioliagiasında kaşğaxeynın yaşırgın mieni. (DMÇ, s. 17) "Beni göz bebeğin gibi koru, rahmetinin gölgesinde sakla beni."

Mien tuvduğum **kibik** yaxşı ürianiam. (MKÜ, s. 95) "Ben kız kardeşim gibi iyi okuyorum."

Dostum mienimki baxçamni öz baxçasın **kibik** saban siurdıu. (MKÜ, s. 95) "Dostum, benim bahçemi kendi bahçesi gibi sürdü."

⁶⁷ N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, *Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar*, Moskva 1974.

⁶⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C. III* (Çev. Besim Atalay), Ankara 1992, s. 119.

⁶⁹ L. Levitskaya-A. V. Dıbo-V. İ. Rassadin, *Etimologiçeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye leksiçeskiye osnovı na bukvi "K", "Q"*, Moskva 1997, s. 16; J. Deny, age., s. 568; A. N. Kononov, age., s. 319; Zeynep Korkmaz, age., s. 36; E. Şükürov, age., s. 26.

⁷⁰ Gerard Clauson, age., s. 686; L. Levitskaya-A. V. Dıbo-V. İ. Rassadin, age., s. 16; Mustafa Öner, age., s. 139; Zeynep Korkmaz, age. s. 29.

21. Kioria/köre

Kioria/köre "-e göre, nazaran; için, -den dolayı". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında kullanımı görülen bu edat, gör- (<kör-) "görmek, bakmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir⁷¹. Karay Türkçesinde "kioria" şeklinde görülen ve yönelme hâlimden sonra kullanılan bu edat, bir örnekte ise "köre" şeklindedir. Uygunluk, sebep ve sınırlama işlevleriyle kullanılır.

Töşegiñe köre ayağıñ uzat. (KPRS, s. 542) "Ayağıñı döşegiñe göre uzat."

Biergiey saya kiolniuya kioria. (DMÇ, s. 22) "Sana gönlüne göre versin."

Çozuvçunun avazına kioria oyunçular kobuzlarıbıla da tiurliu oyun savutlarıba birdian çalsınlar. (KYY-2, s. 55) "İlâhî söyleyenin sesine göre oyuncular kopuzlarıyla ve çeşitli oyun araçlarıyla birlikte çalsınlar."

Şiukiur etiamin Tienrigia rastlığıma kioria. (DMÇ, s. 10) "Adaletinden dolayı Tanrı'ya şükrediyorum."

Tioliadi maya Tienri rastlığıma kioria, aruvluğuna kioria. (DMÇ, s. 19) "Tanrı doğruluğumdan, saflığımdan dolayı beni ödüllendirdi."

Maxtav bieriyiz Anar bağatırlıxları üçiun, maxtav oxuyuz Anar kiop-liugiunia kioria bağatırlığıñın. (DMÇ, s. 170) "Bahadırlıkları için ona şükredin, bahadırlıklarının çokluğundan dolayı ona hamt ediniz."

Tienri yarğı yarar ulusları tioria et'kin mieni e Tienri, rastlığıma kioria da tiugialligimia kioria üstiumia. (DMÇ, s. 9) "Tanrı milletlere adaletle hükmeder ve yargılar, ey Tanrım beni de imanıma ve dürüstlüğüme göre yargıla ve hükmet."

Tienrinin boluşluğuba uşbu kiçi tiuziuviumniu "Mien karayçe üriani-am", -karay tilinin bunyatın, kipliet'miak üçiun Troxtağı karayların tuvmuş sioziun kiuçiumia kioria yazdım. (MKÜ, s. 5) "Tanrı'nın yardımı ile "Ben Karayca Öğreniyorum" adlı bu küçük eserimi, Karay Türkçesinin varlığını güçlendirmek için Troki Karaylarının asıl kelimelerini esas alarak, gücüme göre yazdım."

22. -Kurun

-Kurun "-e doğru, -e yakın". Bu edat, yalın hâldeki kieç "akşam" kelimesine bitişerek "akşama doğru, akşama yakın" anlamını verir, zamana

⁷¹ J. Deny, age., s. 595, Muharrem Ergin, age., s. 371, Tahsin Banguoğlu, age., s. 277, İ. A. Kerimov-A. B. Axmedov, Qumuq Til, Maxaçkala 1965, s. 142; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 340; E. Şükürov, age., s. 40.

doğru yönelme ve yakınlık bildirir. Zeynep Korkmaz, Karay Türkçesindeki keçkorun kelimesini keç-kor-un şeklinde ayırır ve sondaki -un ekinin vasıta hâl eki olduğunu söyleyerek, "+0n ekinin mevsim ve zaman gösteren isimler ile birleşerek meydana getirdiği zaman zarfları Türkçenin hemen her devrinde ve alanında rastlanan kelimelerdir" şeklinde bir açıklamada bulunur⁷².

Kieçkurun, ingirdia, kuyaş eniadoğon. (MKÜ, s. 72) "Akşama doğru, karanlıkta, güneş batarken."

Mien ertenbia işimdia bolum, ancak kieçkurun sizgia kielim. (MKÜ, s. 115) "Ben sabahleyin işte olacağım, ancak akşama doğru size gelirim."

Tiuniagiun baxçamni-de saban siurdium da kieçkurun yılısvğa bardım. (MKÜ, s. 124) "Dün bahçemde saban sürdürdüm ve akşama doğru hammama girdim."

23. Ornuna

Ornuna "yerine; gibi". Yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. Karşılık ve ilgi işleviyle kullanılır. Kelimenin kökü "yer, mevki" anlamındaki orun'dur. Orun kelimesine teklik 3. şahıs iyelik ve yönelme hâl eki gelerek oluşmuştur (ornuna < orun+ı+n+a). Orun kelimesinde orta hecede bulunan ünlü düşmüştür.

Kaytaruvçu yamanı yaxşı ornuna; eksil'miydir yamanlıx üviundian. (ŞM, s. 26) "Kötüyü iyinin yerine koyanın evinden kötülük eksilmez.";

Rast tarlıxtan kutuladır; da kieliadır tanuvçu ornuna anın. (ŞM, s. 16) "Doğru kişi, darlıktan kurtulur ve yalancı kişi onun yerine gelir."

Tiolieydirlia maya yamanlıx yaxşılıx ornuna tuwlux canıma. (DMÇ, s. 38) "İyilik yerine kötülük olsun diye bana kötülük diliyorlar."

Telenedimo yaxşı ornuna yaman? (KRPS, s. 563) "İyilik yerine kötülükle mi karşılık veriliyor?"

Kiraç boldu balçix ornuna. (KRPS, s. 322) "Balçık yerine kireç oldu."

Kişini adam ornuna sana- (KRPS, s. 433) "Kişiyi adam yerine koymak."

Sağışleydir biçian ornuna temirni. (KRPS, s. 433) "Demir yerine otu düşünüyor."

⁷² Zeynep Korkmaz, age., s. 26.

24. Ötrü

Ötrü "ötürü, dolayı, yüzünden". Karay Türkçesinde çıkma hâinden sonra kullanılan bir edat olup sebep ilgisiyle kullanılır. A. Von Gabain ve Zeynep Korkmaz bu edatı, öt- "geçmek" fiilinin ettirgen çatılı zarf-fiil biçimi olarak (ötrü< öt-ür-ü) kabul ederken⁷³, Muharrem Ergin ve Necmettin Hacıeminoğlu da ötür- "geçirmek" fiilinin zarf-fiil biçimi (ötrü < ötür-ü) olarak görürler⁷⁴. Radloff ise bu görüşlerden farklı olarak bu edatın ötü "ön" kelimesiyle +kari yön gösterme ekinden oluştuğunu (ötrü < ötürü < ötü+kari) söylemiştir⁷⁵. Bu edatın kullanımı çok seyrek olup, yalnız bir örnekte görülmektedir.

mında ötrü (KRPS, s. 474) "bundan dolayı".

25. Özgia

Özgia "başka". Çıkma hâinden sonra kullanılan bir edattır. Edatın kökenini araştıran dilciler bu edatın öz kelimesi ile yönelme hâl ekinin birleşmesinden (öz+ge) meydana geldiğini belirtirler.⁷⁶ Yalnız Necmettin Hacıeminoğlu bu kelimenin özik- (öz+i-k- > öz+i-k-e > özge) "benlik iddiasında bulunmak, kendisini benzerlerinden farklı görmek" fiilinden yapılmış olduğunu söyler⁷⁷. Sınırlama ve bağlama işlevi görmektedir.

Ki kim Tienri Kiuçliu Tienridian başxa, da kim yaratuvçu Tienrimizdian **özgia**. (DMÇ, s. 19) "Çünkü Tanrıdan başka güçlü Tanrı yoktur ve ondan başka yaratıcı yoktur."

Anın üçiun biz kioriup ki yoxtur Siendian **özgia** Tienri. (KKO, s. 19) "Onun için biz görüyoruz ki, senden başka Tanrı yoktur."

Yoxtur Siendian **özgia** biy da yaratuvçu bizgia. (KKO, s. 55) "Bizim için, senden başka yaratıcı ve bey yoktur."

... dağı ğanuz eski kol yazışlarından **özgia**-die ğar kiunniun koltxaların üstiadim. (KKO, s. 4) "... ve yine eski el yazmalarından başka günlük duaları da ekledim."

⁷³ A. Von Gabain, age., s. 94; Zeynep Korkmaz, age., s. 64.

⁷⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 70; Muharrem Ergin, age., s. 370.

⁷⁵ E. Şükürov, age., s. 42.

⁷⁶ B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 339; Zeynep Korkmaz, age., s. 12; H. Mirzede, age., s. 315; E. Şükürov, age., s. 46.

⁷⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, agm., s. 183.

26. Sarı

Karay Türkçesinde seyrek olarak yalın halden sonra kullanılan bir edat olup yer, yön yönelmesi bildirir. Suzan Duran bu edatın sıfır "cihet, taraf, -e doğru" kelimesinin iyelik eki almış şeklinin arada bir ses grubu düşmesi sonucu (sıfıru>saru) oluştuğunu söyler⁷⁸. Necmettin Hacıeminoğlu da Suzan Duran'ın görüşüne değinerek "daha makul bir izâh tarzı buluncaya kadar, şimdilik bunu kabul etmek mümkündür" der⁷⁹.

Akılydan-mo uçadır kırğıy, yayadır kanatların tieman sarı? (TDS, s. 330) "Şahin (senin) aklından mı uçuyor, güneye doğru kanatlarını açıyor?"

kün doğışı sarı (KRPS, s. 353) "doğuya doğru".

kün batışı sarı (KRPS, s. 353) "batıya doğru".

tieman sarı (KRPS, s. 467) "güneye doğru"

tüşlük sarı (KRPS, s. 555) "güneye doğru".

27. Sarın

Sarın "-de; -den; yüzünden; hakkında". Karay Türkçesinde yalın halden ve tamlama hâliinden sonra kullanılan bir edattır. Mustafa Öner bu edatın kökünün "sarı" olduğunu ve sondaki -n'in vasıta hâl eki olduğunu (< sarı+n) söyler⁸⁰. Sebep, ilgi ve vasıta işlevleriyle kullanılır.

Bunun sarın katsan ıstırılar edim bu yırak yolğa, ezininkilerim da dostlarım tivil bir for koyar edler esime. (GKY, s. 324) "Bunun için ne zaman uzak yola çıkmaya hazırlansaydım, akrabalarım ve dostlarım yalnız bir kez aklıma düşürmezlerdi."

anın sarın (KRPS, s. 468) "onun yüzünden".

anın sarın (GKY, s. 319) "onun hakkında"

Üvrenmiak kulaklar sarın kiriad, anın için kızıldlar. (GKY, s. 130) "Bilgi kulaktan girer, onun için (kulaklar) kırmızıdır."

Biles, bası kartnın xaz yırtılğan kap; ne koyas ortasına, tesik sarın uçad. (GKY, s. 318) "Biliyorsun, ihtiyarın yırtılmış çuval gibi; ortasına ne koysan, delikten uçuyor."

⁷⁸ Suzan Duran, agm., s. 63.

⁷⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 78.

⁸⁰ Mustafa Öner, agm., s. 16.

Uçared bir tigiırsın ken **orman** sarın. (KRPS, s. 468) "Geniş ormanda bir güvercin uçuyordu."

28. Sartın

Sartın "dolayı, yüzünden, için, vasıtasıyla". Karay Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Sebep, ilgi ve vasıta işleviyle kullanılmaktadır. K. Grönbech bu edatın kökünün sarı "cihet, taraf" olduğunu ve bu kelimeye -tın "-den ...-e, dolayısıyla, için" çıkma hâl ekinin gelerek (sartın < sarı-tın) oluştuğunu söyler⁸¹.

Alar **sartın** eksil'di biyançi üriagimnin; anın üçiun yıleymin. (KYY-1, s. 147) "Onların yüzünden yüreğimin sevinci azaldı, onun için ağlıyorum."

Avur yugiım **sartın** aylandım. (MKÜ, s. 109) "Ağır yükümden dolayı düştüm."

Tielirdiliar tanmaxları **sartın**, da yazıxları üçiun kıynaldılar. (DMÇ, s. 126) "İhanetlerinden dolayı delirdiler ve günahları yüzünden eziyet çektiler."

Batımız ullanı tolgunlar **sartın** aylana ezdi. (MKÜ, s. 113) "Kayığımız, büyük dalgalar yüzünden devrile yazdı.";

Giexalıy **sartın** ki Yeruşalayimdia, Saya el'tirliar biylar tirkı. (DMÇ, s. 73) "Kudüs'teki mabedin için, beyler sana hediye gönderiyorlar."

Da bierdi alarğa akıl; da akılları **sartın** alar ateydırlar adlar bar tuvmuşlarına ayırıç ad bıla. (KYY-1, s. 192) "Ve onlara akıl verdi; onlar akılları vasıtasıyla bütün yeni doğmuş çocuklarına ayrı adlar veriyorlar."

29. Sayın

Sayın "her, -dıkça". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında görülen ve yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat Eski Türkçede "sayu" biçimiyle görülmektedir. W. Bang ve A. Von Gabain sayu edatının sa- "saymak" fiilinin zarf-fiil biçimi olduğunu (< sa-y-u) söylerler⁸². Bu edatın bugün sayın olarak görülen şekli üzerinde iki farklı görüş vardır. W. Bang ve Mustafa Öner sayın edatını, sayu kelimesinin -n vasıta hâli ekiyle genişlemiş biçimi olarak (sayu+n > sayın) kabul ederken⁸³, Zeynep Korkmaz sayın'ın say- "saymak" fiilinin -ın eki almış zarf-fiil

⁸¹ K. Grönbech, age., s. 35.

⁸² W. Bang, age., s. 53; A. Von Gabain, age., s. 94.

⁸³ W. Bang, age., s. 56; Mustafa Öner, agm., s. 16.

biçimi (< say-ın), Oruzbayeva da sa- "saymak" fiilinin -yın eki almış zarf-fiil biçimi olarak (<sa-yın) görülür⁸⁴. İsimlerden sonra gelerek zaman, yer ve nesne bakımından derece bildirerek "her" anlamı verir. Sıfat-fiillerden sonra geldiğinde ise "-dikça/-dikçe" anlamında devamlılık, sürerlilik bildirir.

Da yarattı Tienri kiyigin ol yernin cınsı **sayın**, da ol tuvarnı cınsı **sayın**. (KYY-1, s. 34) "Tanrı, o yerde yabanî hayvanların her türünü ve evcil hayvanların her türünü yarattı."

Da indiadi Moşe bar kartların Jisrael'nin da ayttı alarğa; tartıyız, da alıyız öziuyuzgia koy uruvlarıyız **sayın** da soyuyuz xıcına piesxanın. (KYY-2, s. 40) "Musa, İsrail'in bütün yaşlılarını çağırdı ve onlara dedi ki: "Ailenizin her ferdi için koyun alınız ve Paskalya bayramında kesiniz."

kişi **sayın** (KRPS, s. 460) "her kişi".

Artxan **sayın** biz da kiuçiumiuz. (GKY, s. 319) "Sayımız arttıkça biz de güçleniyoruz."

No artxan **sayın** biz da kiuçiukiuz, aley arttı çayalığımız, nieçik ayttı Moşe ribbimiz. (TDS, s. 338) "Ama biz ve bizim gücümüz arttıkça, küstahlığımız da öyle arttı, nitekim Musa hocamız söyledi."

kelgen **sayın** (KRPS, s. 460) "geldikçe".

30. Son/soñ

Son/soñ "sonra". Karay Türkçesinde çıkma hâlden sonra kullanılan bir edattır. Zaman ve sıralama işleviyle kullanılır.

Bıltrıǵı suvux kıştan **son** bağımnda bar almalılxlarım vierian boldu. (MKÜ, s. 102) "Geçen yılki soğuk kıştan sonra, bahçemdeki bütün elma ağaçlarım viran oldu."

Andan **son** kayt, çıpçıǵım maya, / Da oltur üstiundia tieriaknin / Bağımın mien sienin kioziuya / Sağımın kiorkiun saǵarımın. (ÇUT, s. 105) "Ondan sonra dön kuşum bana ve otur ağacın üzerinde. Bakarım ben senin gözüne, düşünürüm şehrimin güzelliğini."

Olturǵuzmaxtan **son** ğar kuru kiundua tiokmia xıyarnı. (GKY, s. 327) "Salatalığı diktikten sonra her yağmursuz günde sulamak gerekir."

Suvux kıştan **son** issi yazbaşı kieliat! (MKÜ, s. 81) "Soğuk kıştan sonra sıcak ilkbahar gelir."

⁸⁴ Zeynep Korkmaz, age., s. 70; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 335.

Mien institutını karındaşımdan **son** tiugiattim. (MKÜ, s. 107) "Ben enstitüyü kardeşimden sonra bitirdim."

Ulanlar ürianmiaktian **son** üvgia kaytadlar. (MKÜ, s. 107) "Çocuklar, okumadan sonra evlerine dönerler."

Bilias, yazdan **son** kiuz kieliat. (ÇUT, s. 128) "Biliyorsun, yazdan sonra güz gelir."

31. Soñra

Soñra "-den sonra". Karay Türkçesinde çok seyrek olarak çıkma hâlin-den sonra görülür. Bu edatın yerine daha çok "soñ" edatı kullanılmaktadır (bk. soñ). Bu edat soñ kelimesiyle yön gösterme eki -ra'nın birleşmesinden (< soñ+ra) meydana gelmiştir⁸⁵. E. Şükürov, kelimenin kökünün soñ olduğu hakkında herkesin hemfikir olduğunu, ancak sondaki -ra için bazı farklı görüşler bulunduğunu kaydetmektedir. J. Deny bu edatın son+ara şeklinde oluştuğunu söyler, ancak eseri Türkçeye çeviren Ali Ulvi Elöve, Deny'ye katılmaz ve -ra şeklinin eski -rak (yer bildiren ek) ekinden geliştiğini söyler. A. İsxakov da -ra'nın karşılaştırma eki -rak'tan geliştiğini belirtir⁸⁶.

şinden **soñra** (KRPS, s. 646) "şimdiden sonra".

mından **soñra** (KRPS, s. 413) "bundan sonra".

32. Sortun

Sortun "-den sonra". Karay Türkçesinde çıkma hâlin-den sonra kullanılan ve zaman ilgisi bildiren bir edattır. Musayev gramerinde "Tarihi Ünsüz Değişmeleri" başlığı altında ünsüz değişmelerini incelerken n>r ünsüz değişmesine örnek olarak sortun kelimesini vermekte ve sontun kelimesinin sortun'a (sontun>sortun "yüzünden") dönüştüğünü belirtmektedir⁸⁷.

Uşpu uçurdan **sortun** ayağım uzax avrudu. (MKÜ, s. 109) Bu olaydan sonra ayağım uzun süre ağrıdı."

Bağ-Bostanı kibik ol yernin burun andan yox edi da andan **sortun** boş yer kibik bolur. (KYY-1, s. 121) "Ondan önce o yerin bağı bostanı yoktu. Ondan sonra da orası boş yer gibi olur."

⁸⁵ Muharrem Ergin, age., s. 242; Tahsin Banguoğlu, age., s. 197; H. Mirzezade, age., Bakı 1962, s. 300; A. N. Kononov, age., s. 326.

⁸⁶ E. Şükürov, age., s. 14.

⁸⁷ K. M. Musayev, *Grammatika Karaimskogo Yazıka*, Moskva 1964, s. 86.

Bundan **sortun** kovuşnu koluya alğın da borla çağırı üstiunia alğış kılğın. (KYY-2, s. 45) "Bundan sonra kadehi elinize alın ve üzüm şarabı hakkında övgüde bulunun."

Maxtavludur Sien yatxanımızdan burun da maxtavludur Sien tuğranımızdan **sortun**. (KKO, s. 11) "Sen yatmamızdan önce de, kalkmamızdan sonra da mübareksin."

Muna ğanuz mien tiri egianimdia birgiayizgia biugiunniu, tanuvçular ediyiz alında Tienrinin, da ham ki öl'gianimodian **sortun**. (KYY-1, s. 65) "İşte siz, ben sağ iken bugün de inkârcıydınız. Tanrı'nın huzurunda ve ben öldükten sonra da inkârcı olacaksınız."

Da kaytxanımdan **sortun** tieşuva bıla Faşman ettim. (KYY-1, s. 81) "Ve dönüşümden sonra tövbe ile pişman oldum."

33. Taba

Taba "-e doğru". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında çeşitli varyantlarıyla yönelme hâli ekinden sonra kullanılan bir edattır. Karay Türkçesinde yalnız iki örnekte taba şekli görülmektedir. Bir örnekte yönelme halinden sonra, diğerinde de yalın halden sonra görülen bu edat; yere, yöne, kişiye doğru yönelme bildirir.

Taba edat, tap- "bulmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir⁸⁸.

miña **taba** (TDS, s. 382) "bana doğru".

tüben **taba** (TDS, s. 382) "aşağı doğru".

34. Tarafından

Tarafından "tarafından". Yalnız bir örnekte tamlama hâliinden sonra edat gibi kullanılmaktadır. Arapça taraf kelimesine 3. kişi iyelik eki ve çıkma hâl eki gelerek (taraf+ı+n+dan) oluşmuştur. İlgi bildirir.

Anıñ **tarafından** qarşılıq yoq. (KRPS, s. 514) "Onun tarafından karşılık yok."

35. Tiekli/tekli, -tekli

Tiekli/tekli, -tekli "kadar; -e kadar". Karay Türkçesinde yalın hâlden sonra görülen bu edat; zaman, ölçü, miktar, benzerlik, karşılaştırma

⁸⁸ Gerard Clauson, age., s. 435; A. Von Gabain, age., s. 85; K. Grönbech, age., s. 36; W. Bang, age., s. 55; Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 86; Muharrem Ergin, age., s. 372; Suzan Duran, age., s. 57; V. N. Xangildin, age., s. 283.

işleviyle kullanılmaktadır. Bu edat tek (< teg) kelimesine +li yapım eki gelerek (tekli < teg+li) oluşmuştur.

Biyandırigin bizni kiunliar **tiekli** ki kıynadıy bizni, yıllar **tiekli** ki kiordiu k yamanni. (DMÇ, s. 105) "Bizi sevindir, çünkü günlerce bize eziyet ettin ve yıllarca kötülük gördük."

Karay tili adiet'liarimiz bıla birdian altı yüz yıl **tiekli** bunda Lietuva Biyiligindia bizni tuttu, kiondiardi, bavlaştırdı. (MKÜ, s. 5) "Karay Türkçesi, âdetlerimiz ile birlikte bizi burada, Lituva Beyliğinde altı yüz yıl kadar bir arada tuttu, güçlendirdi., kaynaştırdı."

Yüz yıl **tiekli** aştı. (GKY, s. 319) "Yüz yıl kadar geçti."

üç ay **tekli** (KRPS, s. 562) "üç ay kadar"

altmış eki yaşar **tekli** (KRPS, s. 562) "altmış iki yaşları civarında."

Nie **tiekli**-die raxmiet'liariyni bizdian ayamağın; ki nieçik bil'dirdiy bizgia aytmaxıyda. (KYY-1, s. 178) "Bize ifadelerinde bildirdiğin gibi, merhametin ne kadar ise bizden esirgeme."

Kiçi kioz yumçux **tiekli** / Kip urdiu tiengiz yeli, / Kap-kara tolğunlar-da / Tas boldu paşa belli. (ÇUT, s. 172) "Küçük gözü yumruk kadar, sağlam esti deniz yeli. Kapkara dalgalarla, mahvoldu paşa belli."

Körkliudur sarayı xoca ağalının, eşik **tiekli** ullu tierjialiari anın. (GKY, s. 193) "Zengin efendinin sarayı güzeldir, onun pencereleri kapı kadar büyüktür."

Netekli tirlik yıllarıñ? (KRPS, s. 422) "Kaç yaşındasın?"

36. Uturu/utru

Uturu "-e karşı, -e doğru". Yönelme hâlinde sonra kullanılan bir edattır. Yere, yöne, kişiye veya düşünceye karşı yönelme ve zaman kavramı bildirir. Bu edat utur- "karşı olmak, muhalif olmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir.⁸⁹

Kim turar mienim üçiun **utru** yamanlarğa; da **utru** kılıvçılarğa. (KYY-1, s. 35) "Kim benim için kötülere ve doğru yoldan ayrılanlara karşı çıkar."

Biz tandıx; aytmaxlarıya. Da aştıx; **utru** On Siozliariya. (KYY-1, s. 127) "Biz senin dediklerini yalanladık ve senin doğru sözlerine karşı geldik."

⁸⁹ A. Von Gabain, age., s. 95; E. V. Sevortyan, age., s. 610; János Eckmann, age., s. 93.

Vay endi bizgia, ki **uturu** turdux saruvuna Tienrinin. (KYY-1, s. 164)
"Yazıklar olsun bize ki, Tanrı'nın emrine karşı geldik."

Bu vaxtta **uturu** kabaxka yierdian kibik çıxtı Azriel. (GKY, s. 165)
"Bu esnada bahçe kapısına doğru, sanki yerden bitmiş gibi Azrail çıktı."

Da bar-de tiriliuvçiuiliari yernin yox ornuna sağışlanadırlar **utru** Sie-
nin ulluluğuya. (KYY-2, s. 27) "Ve yeryüzünde yaşayanların hepsi boş
yere senin büyüklüğüne karşı düşünürler."

uturu kietsegie (KRPS, s. 584) "akşama doğru".

37. Üçün

Üçün "için, dolayı". Kuzey Türk lehçelerinin hepsinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan ve kapsamı çok geniş olan bir edattır. Edatın kökeni hakkında değişik görüşler mevcuttur. A. Von Gabain'e göre uç "nihayet, son" isminden türeyen *uç- > *üçü- "hedef almak" fiilinin -n'li zarf-fiil biçimidir⁹⁰. Zeynep Korkmaz da bu edatın kökünün uç olduğunu ancak Gabain'in dediği gibi "uç, nihayet" değil, "sebebe" anlamına geldiğini ve uç- fiiline gitmeksizin bu edatın uç "sebebe" + ı iyelik eki + +n vasıta hâli eki (> uçın) şeklinde izah edilmesi gerektiğini söyler⁹¹. Muharrem Ergin ve Necmettin Hacıeminoğlu da Zeynep Korkmaz'la aynı görüştedirler⁹². Oruzbayeva ve Nurmahanova da kelimeyi Zeynep Korkmaz gibi ayırmışlar ancak uç kelimesinin anlamını "uç, nihayet, son" şeklinde vermişlerdir⁹³. J. Deny bu edatın "uçundan" kelimesinden geldiğini söyler, ancak eseri Türkiye Türkçesine çeviren Ali Ulvi Elöve Deny'ye karşı çıkararak bu edatın "karşılık, misilleme" anlamındaki "öç" kelimesinden türediğini ve öç-ün "karşılık olarak, misilleme olarak" anlamlandırılabilceğini belirtir⁹⁴. K. Grönbech ise uç kelimesinin vasıta hâli eki olarak uç+un olduğu şeklinde izah edilen görüşlere katılmaz ve şimdilik mesele hakkında karara varmanın mümkün olamayacağını belirterek herhangi bir yorumda bulunmaz⁹⁵. Bu edat sebep, amaç ve ilgi işleviyle kullanılmaktadır.

⁹⁰ A. Von Gabain, age., s. 97.

⁹¹ Zeynep Korkmaz, "uçun/üçün/için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine", *TDAY-B* 1961, TDK Yay., Ankara 1988, s. 35.

⁹² Muharrem Ergin, age., s. 237; Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 98.

⁹³ B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 331; E. N. Nurmahanova, *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası*, Almatı 1971, s. 134.

⁹⁴ Jean Deny, age., s. 564.

⁹⁵ K. Grönbech, age., s. 31-32.

Da tioliavçuliarim yamannı yaxşılıx ornuna, duşman boladırlar maya kuvğanım üçün yaxşını. (DMÇ, s. 43) "Ve iyilik yerine kötülük dileyenler, iyiliği takip ettiğim için bana düşmandırlar."

Yanlağına kuyaş endi, bunun üçün içkirimdia azğına karanğılandı. (MKÜ, s. 126) "Daha yeni güneş battı, bunun için odam azıcık karanlık oldu."

Nie üçün tiuviul kuş mien? (ÇUT, s. 130) "Ne için ben kuş değilim?"

Eşit'miak üçün maxtav avzundan yaş ulanlarının da ömiuvçuliarın bunyat ettiy toranı tar bieriuvçuliariy üçün. (DMÇ, s. 10) "Genç çocukların ve bebeklerin ağzından övgü işitmek için, düşmanlarına ilahî mahkemeyi hazırladın."

Arttırmax üçün bu kuvançın anuz tatlı krupniçiek-tie bolçan et' tabulur edi. (KYY-2, s. 49) "Bu sevinci arttırmak için yine tatlı ev şarabı ve et bulunurdu."

Qızım içkirini sibirmiak üçün sibirt'ki kiel'tirdi. (MKÜ, s. 94) "Kızım odayı süpürmek için süpürge getirdi."

Ol Tienri ol bieriuvçu öçliar mienim üçün, da sındırdı uluslarını tiubiumdia. (DMÇ, s. 20)) "Benim için ölçer verici olan Tanrı, milletleri bana tâbi kıldı."

Ol fornu kiel'gian konaxlarını sıleydoğon, kielinniñ biernialiarı üçün da kıyovniun kalını üçün siozlaşsinliar. (KYY-2, s. 48) "Bu kez gelen konukları ağırlayanlar, gelinin hediyeleri için ve damadın başlık parası için konuşsunlar."

Mien ulanlarım üçün aşama pişirdim. (MKÜ, s. 109) "Ben çocuklarım için yemek pişirdim."

38. Üstiunia/üsniu

Üstiunia, üsniu "üstüne, üzerine, hakkında; için". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılır. Üst "üst, yukarı" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik ekinde sonra ismin yönelme hâl eki (üstiunia<üst+ü+n+e) gelerek oluşmuştur. Şinasi Tekin üst şeklinin, üs "yukarı, üst" kelimesine -t ekinin gelmesiyle üst (< üs+t "üst, yukarı") oluştuğunu söyler⁹⁶. Bu edat ilgi ve sebep işleviyle kullanılır.

⁹⁶ Şinasi Tekin, age., s. 233.

Ol siegiz ipli kucax **üstiunia** çozmağı Davidnin. (DMÇ, s. 14) "O, sekiz telli ney hakkında Davud'un şarkısıdır."

Bolğey sevatağy Sienin e Tienri biznin **üstiunia**. (DMÇ, s. 35) "Ey Tanrım, senin merhametin bizim üzerimize olsun."

Ol siegiz ipli kucax **üstiunia** çozmağı Davidnin. (DMÇ, s. 14) "O, sekiz telli ney hakkında Davud'un şarkısıdır."

Atam tiuniagiun mienim **üstiunia** yamanlandı. (MKÜ, s. 123) "Babam dün benim için (bana) öfkeleni."

Raxmiet'lianiyiz öziuyuz **üstiunia** tiri egianiyizdia, kiel'miastian burun ol ölium kiuniu. (KYY-1, s. 156) "Henüz sağ iken, ölüm günü gelmeden önce kendiniz için bağışlanmayı dileyiniz."

Açuvlanma koduy mienim **üsniü**. (GKY, s. 214) "Benim için (bana) öfkelenme."

Sienin **üsniü** biz yamanlanmıbiz. (MKÜ, s. 73) "Biz senin hakkında şikâyetlenmiyoruz."

Bunun **üsniü** biznin kısxa, valie astrı çiebiar yolğuşmağımız tiugiandi. (GKY, s. 317) "Bunun üzerine bizim kısa, fakat çok güzel karşılaşmamız sona erdi."

METİN TARAMASI YAPILAN ESERLER VE KISALTMALARI

A-EDEBİ ESERLER

DMÇ: Mikolas Firkovičius (Haz.), *David Biynin Maxtav Çozmaxları*, Vilnius 1993.

KKO: Mikolas Firkovičius (Haz.), *Karay Koltxaları*, Vilnius 1993.

KY: M. İ. Firkoviç (Haz.), *Karay Yırları*, Vilnius 1989.

KYY-1: Mikolas Firkovičius (Haz.), *Karay Dinliliarnin Yalbarmax Yergialiari-1*, Lithuania 1998.

KYY-2: Mikolas Firkovičius (Haz.), *Karay Dinliliarnin Yalbarmax Yergialiari-2*, Lithuania 1999.

ŞM: Mikolas Firkovičius (Haz.), *Şelomonun Masalları*, Ankara 2000.

B-GRAMER KİTAPLARI

GKY: K. M. Musayev, *Grammatika Karaimskogo Yazıka*, Fonetika i Morfologiya, Moskva 1964.

MKÜ: Mikolas Firkovičius, *Mien Karayçe Ürianiam*, Vilnius 1996.

C-SÖZLÜKLER

KRPS: N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, *Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar*, Moskva 1974.

D-DOKTORA TEZİ

TDS: Yong-Song Lİ, *Türk Dillerinde Sontakalar*, H. Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara 1998.

E-YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇUT: İlgi Kıvrakdal, *Çıpçıkley Uçma Troxka* "Lietuva Karaylarının Yırları", Karadeniz Teknik Ün. SBE, Trabzon 2000.

KAYNAKLAR

Arat, Reşid Rahmeti, "Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı", *Makaleler I* (Yayına Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara 1987, s. 1047-1052.

Atalay, Besim, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, İstanbul 1941.

Bang, W., *Köktürkçeden Osmanlıcaya* (Çev. Tahsin Aktaş), Ankara 1996.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1995.

Baskakov, N. A. -A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, *Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar*, Moskva 1974.

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Deny, Jean, *Türk Dili Grameri* (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul 1943.

Devlet, Nadir, "Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri", *Türkler*, C. 20, Ankara 2002, s. 15-47.

Doğan, İsmail -İlgi Kıvrakdal, "Karaim Türkleri", *Türkler*, C. 20, Ankara 2002, s. 781-789.

- Duran, Suzan, "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler", *TDAY-B* 1956, Ankara 1988, s. 1-110.
- Eckmann, János, *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988.
- Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1985.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1985.
- Gabain, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara 1988.
- Grönbech, K., *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara 1995.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul 1992.
- , "Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri", *TKA (Prof. Dr. Muharrem ERGİN'e Armağan)*, Yıl: XXVIII/1-2, 1990, Ankara 1992, s. 179-195.
- Xangildin, V. N., *Tatar Têlé Grammatikası*, Kazan 1959.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara 1994.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi C. III* (Çev. Besim Atalay), Ankara 1992.
- Kerimov, İ. A. -A. B. Axmedov, *Qumuq Til*, Maxaçkala 1965.
- Kononov, A. N., *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva-Leningrad 1956.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara 1994.
- , "uçun/üçün/için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine", *TDAY-B* 1961, Ankara 1988, s. 31-35.
- Levitskaya, L. -A. V. Dıbo-V. İ. Rassadin, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye leksiçeskiye osnovı na bukvi "K", "Q"*, Moskva 1997.
- Mansuroğlu, Mecdut, "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", *TDAY-B* 1955, Ankara 1988, s. 59-71.
- Mirzazade, H., *Azerbaycan Dilinin Tarixi Morfologiyası*, Bakı 1962.
- Musayev, K. M., *Grammatika Karaimskogo Yazıka*, Moskva 1964.
- Nurmahanova, E. N., *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası*, Almatı 1971.

- Oruzbayeva, B-S. Kudaybergenov (Red.), *Kırgız Tilinin Grammatikası, Morfologiya*, Frunze 1964.
- Öner, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara 1998.
- , "Türkçede Çekim Edatlarının "Karşılaştırma" ve "Sınırlandırma" Bağlantıları", *VII. MATK* (8-12 Kasım 1999, İstanbul)'ye sunulan bildiri, s. 1-8.
- , "Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi", *Türk Dili*, S. 565 (Ocak 1999), s. 10-18.
- Sevortyan, E. V., *Etimologiçeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejytyurkskiye osnovi na bukvu "B"*, Moskva 1978.
- , *Etimologiçeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejytyurkskiye osnovi na glasniye*, Moskva 1974.
- Şükürov, Elisa, *Azerbaycan Dilinin Tarixi Grammatikası (Zerf ve Kömekçi Nitg Hisseleri)*, Bakı 1981.
- Tekin, Şinasi, *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 2001.
- Tenişev, E. R. (Red.), *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov, Morfologiya*, Moskva 1988.
- Toparlı, Recep-Hanifi Vural, *Kıpçak Türkçesi*, Sivas.
- Tumaşeva, D. G., *Xezérgé Tatar Edebi Télé*, Morfologiya, Kazan 1978.